

КУРСОВА РОБОТА (ПРОЕКТ)

З дисципліни «Актуальні проблеми цивільного права»
на тему: «Особливості цивільно-правового-захисту честі,
гідності та ділової репутації»

Студента Никифрук Ірини
Василівни
Курсу I
групи: ТУбц-8-25-М₁Пр-Н(1,6здс)
напрям Право
спеціалізація -
Керівник: Бровко Наталія
Іванівна, д.ю.н., професор
Оцінка: _____
Національна шкала _____
Кількість балів _____ ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

м. Київ-2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ.....	5
1.1. Поняття та правова природа честі, гідності та ділової репутації.....	5
1.2. Цивільно-правові засоби захисту немайнових прав.....	7
1.3. Види порушень та їх правова кваліфікація.....	10
РОЗДІЛ 2 СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ.....	13
2.1. Суб'єкти цивільного права та їх правоздатність.....	13
2.2. Ділова репутація юридичних осіб як об'єкт цивільних прав.....	16
2.3. Порушення прав фізичних осіб і юридичних осіб: порівняльний аналіз.....	18
РОЗДІЛ 3 МЕХАНІЗМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ.....	21
3.1. Відшкодування моральної шкоди.....	21
3.2. Судові та внесудові способи захисту.....	24
3.3. Практика застосування цивільного законодавства та проблемні питання.....	26
ВИСНОВОК.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	33

ВСТУП

Цивільне право України має важливе значення для забезпечення прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, регулюючи відносини власності, зобов'язань, немайнових прав, а також питання захисту честі, гідності та ділової репутації.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що сучасні соціальні, економічні та технологічні зміни створюють нові виклики для правозастосовної практики, особливо у сфері відшкодування моральної шкоди та захисту ділової репутації юридичних осіб. Зростає кількість цивільних спорів, пов'язаних із доведенням шкоди, визначенням її розміру, встановленням причинно-наслідкового зв'язку, що підкреслює необхідність всебічного аналізу практики застосування цивільного законодавства.

Метою роботи є всебічне дослідження практики застосування цивільного законодавства України та виявлення проблемних аспектів, що виникають у процесі захисту прав фізичних і юридичних осіб, зокрема немайнових. Для реалізації цієї мети були визначені завдання: дослідити правову природу та правоздатність суб'єктів цивільного права; охарактеризувати види порушень цивільних прав та способи їх відшкодування; проаналізувати судові та внесудові механізми захисту; визначити проблеми доказування моральної та матеріальної шкоди; узагальнити судову практику та наукові підходи до ефективності цивільно-правового захисту; розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавчих норм і практики їх застосування.

Об'єктом дослідження є цивільне законодавство України та правовідносини, що виникають у сфері захисту прав фізичних і юридичних осіб, а предметом – механізми цивільно-правового відновлення порушених прав, проблеми визначення вини та причинно-наслідкового зв'язку, а також ефективність застосування судових і внесудових способів захисту.

Для реалізації поставленої мети використано комплекс методологічних підходів: системний, порівняльно-правовий, аналітичний та комплексний

методи, що дозволяють всебічно оцінити нормативно-правові акти, дослідити практику судів, виявити недоліки у правозастосуванні та запропонувати рекомендації щодо їх усунення.

Інформаційною базою дослідження слугували нормативні акти України, зокрема Цивільний та Цивільний процесуальний кодекси, закони та підзаконні акти, наукові праці вітчизняних авторів, коментарі до законодавчих положень, матеріали судової практики, монографії та спеціалізовані публікації з цивільного права.

Структура роботи передбачає послідовне розкриття теми. У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет, описано методологію та інформаційну базу, а також зазначено структуру роботи.

Основна частина складається з розділів, у яких аналізуються правова природа та правоздатність суб'єктів цивільного права; види порушень прав фізичних і юридичних осіб та способи їх відшкодування; судові та внесудові механізми захисту; проблеми доказування моральної та матеріальної шкоди; практика застосування цивільного законодавства та виявлені проблеми правозастосування. У висновках підбито підсумки дослідження та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє комплексно оцінити проблемні питання цивільного законодавства та його застосування на практиці, виявити недоліки у правовій системі, оцінити ефективність наявних механізмів захисту прав та запропонувати рекомендації щодо підвищення їх ефективності, особливо у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації фізичних і юридичних осіб.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ

1.1. Поняття та правова природа честі, гідності та ділової репутації.

Чесť, гідність та ділова репутація є ключовими немайновими благами, що охороняються цивільним законодавством і мають важливе соціальне значення. Вони відображають оцінку особистості в суспільстві, її моральні якості та роль у соціальних відносинах, а також забезпечують довіру до фізичних і юридичних осіб. Захист цих прав спрямований на балансування інтересів окремих осіб та суспільства, підтримку моральних стандартів і забезпечення справедливих відносин у соціумі.

Чесť і гідність традиційно розглядаються як сукупність моральних і психологічних характеристик особи, її внутрішньої самоповаги та здатності до самостійної оцінки своєї поведінки[1].

Чесť відображає ставлення до особистості з боку інших людей, тоді як гідність є внутрішньою характеристикою, що виражає право на рівне ставлення та повагу. У цивільному праві ці категорії отримали конкретне юридичне закріплення, що дозволяє громадянам захищати свої права у разі посягання на них.

Різниця між чесťю та гідністю полягає в тому, що гідність — це внутрішнє, самостійне визнання власної цінності, самоповага (щось, що людина має всередині), а чесť — це зовнішня оцінка цих якостей з боку суспільства, добре ім'я, репутація, заслужена повага оточуючих, заснована на вчинках.

Гідність — це основа, а чесť — це її визнання світом.

Гідність (Внутрішнє)

- Визначення: Моральне ставлення до самого себе, усвідомлення власної цінності, самоповага.

- Суть: Внутрішня якість, яка спонукає бути людяним, чесним і відстоювати свої права.

- Приклад: Людина знає собі ціну і не дозволить себе принизити, вона поважає себе і інших.

Чесність (Зовнішнє)

- Визначення: Оцінка суспільства, добре ім'я, репутація, повага з боку інших.

- Суть: Зовнішнє визнання, яке здобувається через дії та відповідає моральним принципам.

Ділова репутація стосується передусім юридичних осіб і підприємців і є критично важливою для їх економічної діяльності[5]. Вона формує довіру партнерів, клієнтів та громадськості до організації або підприємця, впливає на успішність ділових угод і репутаційні позиції на ринку. Порушення ділової репутації може спричинити не тільки моральні, а й економічні збитки, що підкреслює необхідність ефективного цивільно-правового захисту.

Правова природа цих немайнових благ полягає у їхній нематеріальній, проте високовартісній соціальній цінності.

Законодавство визнає право кожної особи на честь, гідність та ділову репутацію як самостійний об'єкт цивільних прав, який підлягає охороні та захисту. Цивільний кодекс України та інші нормативні акти передбачають механізми, за допомогою яких можна припинити порушення, спростувати недостовірну інформацію або відшкодувати моральну шкоду.

Особливістю захисту цих прав є комплексний підхід: він включає як немайнові, так і майнові засоби. Немайнові включають спростування неправдивої інформації, вибачення перед потерпілим та заборону повторного поширення клевети, тоді як майнові передбачають відшкодування матеріальних збитків у випадку порушення ділової репутації.

Правова охорона честі, гідності та ділової репутації також передбачає визначення кола відповідальних осіб і меж допустимого втручання в особисті права[5].

Важливо забезпечити баланс між правом особи на захист та свободою слова, а також між правами індивідууму та суспільним інтересом у поширенні інформації[1].

Соціальний характер цих немайнових благ полягає у їхній здатності регулювати поведінку людей і організацій, стимулювати дотримання моральних норм та підтримувати довіру у взаємодії фізичних і юридичних осіб.

Таким чином, цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації виконує не лише індивідуальну, а й суспільну функцію, забезпечуючи стабільність і справедливість суспільних відносин.

Отже, честь, гідність та ділова репутація є важливими немайновими правами, що охороняються цивільним законодавством, мають як моральну, так і соціальну цінність, і для їх захисту застосовуються як майнові, так і немайнові цивільно-правові механізми.

1.2. Цивільно-правові засоби захисту немайнових прав.

Цивільно-правові засоби захисту немайнових прав, до яких належать честь, гідність і ділова репутація, є важливим елементом цивільного законодавства та спрямовані на охорону особистих нематеріальних інтересів фізичних і юридичних осіб. Вони виконують як соціальну, так і моральну функцію, забезпечують дотримання справедливості та гармонійного співіснування в суспільстві, сприяють запобіганню порушень та відновленню справедливості у разі посягання на ці права[11].

Цивільно-правові способи захисту права власності — це дії власника (або іншої уповноваженої особи) для усунення порушень або запобігання їм, спрямовані на відновлення порушеного права власності та повернення до попереднього майнового стану, включаючи віндикаційний позов (витребування майна від незаконного володільця), негативний позов (усунення перешкод у користуванні майном), визнання права

власності, визнання недійсним правочину, відшкодування збитків та інші, які передбачені Цивільним кодексом України.

Засоби цивільного захисту немайнових прав можна класифікувати залежно від способу впливу на порушника та наслідків порушення. До основних заходів відносять:

Визнання права та припинення порушення. Цей засіб передбачає підтвердження факту посягання на немайнове благо та зобов'язання порушника припинити дії, що його порушують. Наприклад, особа може звернутися до суду з вимогою заборонити розповсюдження неправдивої інформації, яка шкодить її честі та гідності.

Спростування та публічне спростування інформації. Якщо поширена інформація є недостовірною, суд може зобов'язати порушника виправити помилку та опублікувати спростування у доступних джерелах. Це ефективний спосіб відновлення репутації як для фізичних, так і для юридичних осіб.

Відшкодування моральної шкоди. Відшкодування моральної шкоди дозволяє компенсувати страждання, психологічний дискомфорт або втрату ділової репутації, спричинені порушенням немайнових прав. Суд визначає суму компенсації з урахуванням серйозності порушення та обставин справи.

Вибачення перед потерпілим. Суд може зобов'язати порушника публічно вибачитися перед особою, права якої були порушені. Це допомагає відновити моральну гідність та соціальний статус потерпілого.

Виправлення неправдивої інформації. Окрім спростування, захист може включати внесення змін у публічні документи або джерела інформації, які містили наклеп, що дозволяє мінімізувати наслідки порушення.

Контроль за поширенням інформації. Особа має право обмежувати незаконне використання даних про себе, що може негативно впливати на її честь, гідність або ділову репутацію. Цивільне законодавство гарантує такі механізми контролю.

Способи захисту, які застосовуються до порушників цивільних прав, можна поділити на: способи фактичного характеру, що застосовуються уповноваженою особою самотійно (необхідна оборона, заходи крайньої

необхідності); способи оперативного характеру, які хоча і є способами юридичного впливу, але застосовуються самою уповноваженою особою (відмова від прийняття простроченого виконання); правоохоронні способи державно-примусового характеру, застосування яких входить до компетенції державних або громадських органів, що розглядають спір.

До них входять: цивільно-правові санкції як способи цивільно-правової відповідальності; способи державно-примусового характеру як визнання права за тією чи іншою особою (поділ загального майна між власниками, повернення сторін у первинний стан внаслідок визнання правочину недійсним тощо, які не можуть бути віднесені ні до цивільних санкцій, оскільки не пов'язані з покладанням на правопорушника цивільно-правової відповідальності, ні до способів оперативного впливу, бо застосовуються не самою уповно-важеною особою, а тим органом, який розглядає і вирішує даний цивільно-правовий спір[14].

Крім індивідуальних заходів, цивільне право допускає колективні способи захисту, які використовуються громадськими організаціями чи об'єднаннями осіб для охорони суспільно значущих інтересів. Наприклад, у випадках масового поширенняклепницької інформації через ЗМІ або соціальні мережі такі механізми дозволяють ефективно реагувати на порушення. Особливе значення має поєднання судових та внесудових методів захисту. Судовий захист передбачає звернення до компетентного органу для підтвердження факту порушення та відновлення прав через судові рішення. Внесудові методи включають медіацію, переговори та публічні заяви, що дозволяють швидко та ефективно відновити права без тривалого судового процесу[9].

Практика свідчить, що найефективнішим є комплексний підхід, коли застосовуються одночасно кілька засобів захисту: відшкодування моральної шкоди, публічне спростування неправдивої інформації та примусове припинення порушень.

Таким чином, цивільно-правові механізми захисту немайнових прав забезпечують можливість відновлення порушених благ, підтримують моральні

й соціальні стандарти та формують довіру у взаємодії фізичних і юридичних осіб.

1.3. Види порушень та їх правова кваліфікація.

Проблема порушення немайнових прав, таких як честь, гідність та ділова репутація, є надзвичайно актуальною у сучасному цивільному праві, оскільки вона безпосередньо впливає на суспільний статус особи та її взаємодію з іншими учасниками суспільних відносин. Порушенням вважають будь-які дії або бездіяльність, що завдають шкоди нематеріальним благам особи або створюють загрозу їх порушення[11]. Одним із головних завдань цивільного права є не лише встановлення факту порушення, а й правильне визначення його правової кваліфікації для застосування ефективних механізмів захисту.

Порушення немайнових прав можуть проявлятися у різних формах. Активні порушення виникають тоді, коли дії особи свідомо завдають шкоди честі, гідності або репутації, наприклад наклеп, образи, поширення недостовірної інформації або публікація компрометуючих матеріалів. Пасивні порушення з'являються через бездіяльність особи, яка мала обов'язок запобігти шкоді, наприклад несвоєчасне спростування неправдивої інформації чи невжиття заходів для недопущення поширення компрометуючих відомостей.

Порушення можна також розподілити за об'єктом: це порушення честі та гідності фізичних осіб, ділової репутації юридичних осіб або підприємців, а також комбіновані випадки, коли одночасно страждають особисті та ділові інтереси.

Важливим критерієм є суб'єкт порушення. Воно може бути скоєне свідомо або без вини, коли шкода заподіяна через необережність чи ненавмисні дії. Ще один аспект класифікації стосується способу заподіяння

шкоди. Словесні порушення включають образи, клевети та публічні висловлювання, що принижують честь або гідність особи.

Письмові та електронні порушення виникають у разі поширення недостовірної інформації через медіа, вебсайти або соціальні мережі. Дії, що шкодять діловій репутації, можуть проявлятися у фальсифікації документів, поширенні недостовірних відомостей про фінансовий стан або ділову діяльність, а також у незаконному використанні торговельних марок.

Правова кваліфікація порушень має важливе значення для застосування цивільно-правових засобів захисту. Порушення честі та гідності фізичних осіб розглядаються як посягання на особисті немайнові права, що дозволяє вимагати спростування неправдивої інформації, примушувати порушника припинити дії, що принижують честь або гідність, та відшкодовувати моральну шкоду[11].

Порушення ділової репутації юридичних осіб або підприємців мають особливе економічне значення та кваліфікуються як шкода діловому іміджу і довірі, що впливає на діяльність організації чи підприємця. З розвитком цифрових технологій і соціальних мереж з'явилися нові види порушень, які потребують специфічної правової оцінки. Це поширення клеветницької інформації через інтернет, використання блогів, вебсайтів і платформ для дискредитації фізичних або юридичних осіб, а також розголошення конфіденційних даних без дозволу особи.

Правильне визначення виду порушення та його правової кваліфікації є необхідним для визначення кола відповідальних осіб, вибору оптимальних засобів захисту, оцінки розміру моральної або матеріальної шкоди та формування обґрунтованої правової позиції у судовій практиці.

Неправильна кваліфікація порушення може призвести до відмови у захисті прав або до застосування неефективних заходів, що знижує результативність цивільного правового регулювання. Тому комплексний підхід до оцінки порушень та визначення механізмів їх захисту дозволяє ефективно відновлювати порушені права та забезпечує баланс між інтересами окремих осіб і суспільним благом.

Правильне встановлення правової природи порушення дає змогу не лише зафіксувати факт посягання на немайнові права, а й застосувати всі доступні цивільно-правові засоби для їх відновлення та забезпечення справедливості у суспільних відносинах.

РОЗДІЛ 2

СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ

2.1. Суб'єкти цивільного права та їх правоздатність.

Суб'єкти цивільного права є основними учасниками цивільних правовідносин і виступають носіями цивільних прав і обов'язків[4]. До них відносяться фізичні та юридичні особи, а також у визначених законом випадках держава, органи місцевого самоврядування та інші організації, яким цивільне законодавство надає правоздатність. Правоздатність суб'єкта визначає його здатність мати цивільні права та обов'язки, а також можливість захищати свої інтереси у правовому полі. Фізичні особи набувають правоздатність з моменту народження, що робить їх носіями як немайнових, так і майнових прав. Проте досягнення повноліття або встановлення повної дієздатності через суд визначає можливість самостійно здійснювати ці права та виконувати обов'язки.

Юридичні особи набувають цивільну правоздатність після державної реєстрації і можуть виступати учасниками цивільних відносин у межах своєї статутної діяльності, укладати договори, набувати майнові права, виступати позивачами або відповідачами у суді.

Правоздатність фізичних осіб є загальною та охоплює всі цивільні права, тоді як дієздатність визначає здатність конкретної особи самостійно здійснювати свої права.

Повна цивільна дієздатність настає з досягненням повноліття або у передбачених законом випадках, таких як емансипація.

Нижче наведена таблиця 2.1, яка узагальнює основні аспекти суб'єктів цивільного права та їх правоздатності.

Узагальнення основних аспектів суб'єктів цивільного права та їхньої
правоздатності

Суб'єкт цивільного права	Початок правоздатності	Кінець правоздатності	Дієздатність	Особливості правоздатності	Приклади прав та обов'язків
Фізична особа	З моменту народження	З моменту смерті	Повна або обмежена	Залежить від віку, психічного стану, правового статусу	Право на власність, укладення договорів, захист честі та гідності
Юридична особа	З моменту державної реєстрації	Ліквідація або реорганізація	Діє через органи управління або представників	Визначається статутними документами; залежить від виду юридичної особи	Володіння майном, укладення договорів, захист прав у суді, створення філій
Неповнолітня фізична особа	З моменту народження	З моменту досягнення повноліття	Обмежена	Можливість здійснювати правочини лише з дозволу законних представників	Обмежене розпорядження власним майном, участь у сімейних правовідносинах
Особа з обмеженою дієздатністю	Визначається рішенням суду	Дієздатність може бути відновлена або повністю обмежена	Обмежена	Діяльність у цивільних правовідносинах через опікуна або представника	Правочини лише за згодою опікуна, захист інтересів у суді

Обмежена дієздатність застосовується до неповнолітніх, а також до осіб, які через психічні розлади або інші причини не можуть усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними. У таких випадках права та обов'язки цих осіб реалізуються через батьків, опікунів або законних представників. До суб'єктів цивільного права належать також державні органи та органи місцевого самоврядування, які у межах наданих їм повноважень можуть бути

носіями цивільних прав і обов'язків, укладати угоди, володіти майном та захищати свої інтереси у суді.

Закон також визнає спеціальні суб'єкти, зокрема організації, що не мають статусу юридичної особи, але можуть брати участь у цивільних правовідносинах, наприклад товариства без створення юридичної особи.

Правоздатність суб'єктів цивільного права є основою для реалізації принципу рівності учасників цивільних відносин. Вона визначає можливість набувати права та обов'язки, захищати свої інтереси самостійно або через законних представників і нести відповідальність за свої дії у цивільних правовідносинах.

Встановлення меж правоздатності та дієздатності дозволяє законодавцю забезпечити захист прав малозахисених категорій осіб, таких як неповнолітні, психічно хворі або особи з обмеженою правоздатністю, одночасно гарантуючи рівність усіх учасників цивільних відносин перед законом[4].

Важливо підкреслити, що правоздатність і дієздатність не є тотожними поняттями. Правоздатність визначає можливість бути носієм прав і обов'язків, тоді як дієздатність – здатність самостійно їх реалізовувати. Таке розмежування дозволяє законодавству враховувати вікові, психічні та інші особливості суб'єктів цивільного права, захищати їх від негативних наслідків неправомірних або необачних дій та забезпечувати стабільність цивільних правовідносин. У підсумку, визначення суб'єктів цивільного права та їх правоздатності є фундаментальною складовою цивільного законодавства, що забезпечує ефективне функціонування цивільних правовідносин, захист інтересів фізичних і юридичних осіб і створює правові умови для розвитку суспільних відносин.

2.2. Ділова репутація юридичних осіб як об'єкт цивільних прав.

Ділова репутація юридичних осіб виступає важливим нематеріальним благом, що визначає ефективність роботи підприємств, організацій та інших

комерційних структур, впливає на їх економічну стійкість і відносини з партнерами, клієнтами та контрагентами. У цивільному праві ділова репутація визнається об'єктом правових відносин, оскільки охороняється законом і стає підставою для відновлення порушених прав у разі шкоди[3]. Вона є невід'ємною складовою іміджу організації, формує рівень довіри до неї в діловому середовищі та впливає на конкурентні позиції на ринку. Поняття ділової репутації охоплює загальне сприйняття юридичної особи суспільством, її діловими партнерами та клієнтами, а також характеристики, що відображають професійність, надійність, добросовісність у виконанні обов'язків та договірних зобов'язань.

Таблиця 2.2.

Основні аспекти ділової репутації юридичних осіб.

Параметр	Опис
Об'єкт правового захисту	Ділова репутація, імідж організації, довіра партнерів та клієнтів
Джерела формування	Якість товарів та послуг, професіоналізм персоналу, дотримання законодавчих та етичних норм, поведінка у кризових ситуаціях
Форми порушень	Поширення недостовірної інформації, наклеп, неправомірна критика, втручання у господарську діяльність
Наслідки порушень	Погіршення економічного стану, втрата клієнтів, зниження довіри партнерів, зниження конкурентоспроможності
Механізми захисту	Судові позови, спростування неправдивої інформації, відшкодування матеріальної та немайнової шкоди, превентивні заходи
Економічне значення	Вплив на прибутковість, інвестиційну привабливість та позиції на ринку

Репутація формується на підставі тривалої діяльності організації, якості товарів або послуг, дотримання етичних норм і законодавчих вимог, а також реакції на кризові ситуації та конфлікти. У цивільному праві юридична особа виступає самостійним суб'єктом, який може мати майнові та немайнові права. Ділова репутація належить до немайнових благ, оскільки її порушення не завжди пов'язане з прямими матеріальними збитками, проте здатне вплинути

на економічні інтереси організації через втрату довіри, зниження обсягів продажів або зменшення інвестиційної привабливості. Законодавство України визнає ділову репутацію юридичних осіб об'єктом цивільних прав і передбачає механізми захисту, які включають відновлення порушеного блага через суд, відшкодування моральної шкоди та спростування неправдивої інформації[3].

Порушення ділової репутації може проявлятися у різних формах, серед яких поширення недостовірних або спотворених даних у засобах масової інформації, соціальних мережах, на інтернет-платформах, у комерційних звітах або документації. Такі дії не лише негативно впливають на імідж організації, а й створюють економічні ризики, порушують довіру партнерів, ускладнюють договірні відносини та послаблюють конкурентні позиції на ринку. Визнання ділової репутації об'єктом цивільних прав має велике значення для захисту інтересів юридичної особи. Воно дає змогу організації звертатися до суду для припинення неправомірних дій, що шкодять її репутації, вимагати спростування недостовірних відомостей та отримати відшкодування моральної або економічної шкоди.

Судова практика підтверджує, що комплексний підхід до захисту репутації дозволяє ефективно відновити порушене благо і мінімізувати негативні наслідки для діяльності юридичної особи. Ділова репутація пов'язана з економічною безпекою організації, оскільки її втрата може спричинити зниження прибутковості, втрату клієнтської бази, зменшення інвестицій та збільшення ризиків у бізнес-середовищі[7].

Тому юридичні особи застосовують як превентивні заходи захисту, так і цивільно-правові механізми відновлення репутації у разі порушень, включаючи внутрішні стандарти поведінки, політику комунікацій, дотримання етичних норм і законодавчих вимог, а також своєчасне реагування на неправдиву інформацію.

Отже, ділова репутація юридичних осіб є значущим об'єктом цивільних прав, захист якого сприяє підтриманню стабільності та надійності діяльності організацій, формує довіру у діловому середовищі, забезпечує конкурентні

позиції та розвиток економічних відносин. Ефективна охорона цього нематеріального блага дозволяє організаціям підтримувати високі стандарти роботи, відновлювати порушені права та зменшувати негативний вплив неправомірних дій третіх осіб на свою репутацію і комерційні інтереси.

2.3. Порушення прав фізичних осіб і юридичних осіб: порівняльний аналіз.

Порушення прав фізичних і юридичних осіб є однією з ключових проблем цивільного законодавства, оскільки вони безпосередньо впливають на реалізацію законних інтересів і підтримку соціальної та економічної стабільності. Незважаючи на те, що обидві категорії суб'єктів є носіями цивільних прав, характер порушень та способи їх захисту суттєво відрізняються. Права фізичних осіб охоплюють як майнові, так і немайнові інтереси.

До майнових відносяться права власності, можливість отримання компенсацій за завдану шкоду, права на укладення та виконання договорів. Немайнові права включають життя, здоров'я, честь, гідність, особисту недоторканність та захист приватної інформації. Порушення таких прав може проявлятися у наклепі, образі, незаконному використанні персональних даних, завданні моральної або матеріальної шкоди, а також недотриманні договірних зобов'язань[12].

Захист прав фізичних осіб забезпечується через подання цивільного позову, відшкодування моральної та матеріальної шкоди, а також застосування превентивних заходів, таких як судові заборони чи вимоги спростування неправдивої інформації. Права юридичних осіб переважно пов'язані з економічними інтересами, діловою репутацією та управлінням комерційною діяльністю. Порушення таких прав зазвичай відбувається у вигляді шкоди діловій репутації, незаконного втручання в господарську

діяльність, порушення авторських прав чи торгових марок, незаконного відчуження майна або недотримання договірних зобов'язань.

Наслідки порушення прав юридичних осіб найчастіше економічні: це зниження доходів, погіршення ділового іміджу, втрата довіри партнерів та клієнтів. Механізми захисту включають цивільні позови, відшкодування матеріальних та немайнових збитків, судові заборони і спростування неправдивої інформації. При порівнянні можна виділити ключові відмінності. Для фізичних осіб об'єктом порушення є особисті немайнові блага, тоді як для юридичних осіб – ділова репутація та економічні інтереси. Характер шкоди відрізняється: фізичні особи страждають морально, психологічно та матеріально, а юридичні – здебільшого економічно та репутаційно[11].

Також механізми захисту мають різні пріоритети: фізичні особи зосереджуються на відновленні немайнових прав і моральній компенсації, юридичні – на відшкодуванні економічних збитків та відновленні ділової репутації. Незважаючи на відмінності, права фізичних і юридичних осіб мають спільні риси. Обидві категорії суб'єктів можуть бути позивачами та відповідачами у суді, звертатися за цивільно-правовим захистом та отримувати відшкодування шкоди.

Законодавство передбачає обов'язкове припинення неправомірних дій незалежно від того, чи стосуються вони фізичних чи юридичних осіб, що забезпечує рівність усіх учасників цивільних відносин і гарантує захист їх інтересів.

Отже, порівняльний аналіз порушень прав фізичних і юридичних осіб дозволяє визначити спільні риси та специфічні відмінності, що є важливими для правильного застосування цивільно-правових механізмів і вибору ефективних засобів захисту, а також для забезпечення балансу між інтересами фізичних осіб, юридичних осіб і суспільства загалом.

Таблиця з порівняння з порушень прав фізичних та юридичних осіб

Параметр	Фізичні особи	Юридичні особи
Об'єкт порушення	Життя, здоров'я, честь, гідність, особиста недоторканність	Ділова репутація, майнові права, економічні інтереси
Характер шкоди	Моральна, психологічна, матеріальна	економічна, репутаційна
Приклади порушень	Наклеп, образи, незаконне використання персональних даних, недотримання договорів	Поширення неправдивої інформації, втручання у господарську діяльність, порушення авторських прав, недотримання договірних зобов'язань
Механізми захисту	Цивільні позови, відшкодування моральної та матеріальної шкоди, судові заборони	Цивільні позови, відшкодування матеріальної та немайнової шкоди, спростування неправдивої інформації, судові заборони
Основний ефект порушення	Психологічні та особисті наслідки	Економічні втрати, погіршення репутації та довіри партнерів

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ

3.1. Відшкодування моральної шкоди.

Відшкодування моральної шкоди є важливим механізмом цивільного права, що забезпечує захист немайнових благ як фізичних, так і юридичних осіб. Моральна шкода виникає внаслідок фізичних або емоційних страждань, приниження честі та гідності, заподіяння шкоди діловій репутації, а також інших негативних наслідків для особистості чи організації. Законодавство встановлює, що завдання моральної шкоди створює підстави для її цивільно-правового відшкодування незалежно від наявності матеріальної шкоди[8].

Відшкодування моральної шкоди в Україні — це компенсація за фізичний біль, душевні страждання, приниження честі, гідності, ділової репутації, що виникають внаслідок неправомірних дій, бездіяльності або рішень, і здійснюється у грошовій формі (або іншим способом) судом, який визначає розмір на основі принципів розумності та справедливості. Підставами можуть бути завдання шкоди здоров'ю, порушення особистих немайнових прав, неправомірні дії влади, а розмір залежить від характеру правопорушення, глибини страждань та вини правопорушника.

Що таке моральна шкода?

Це страждання немайнового характеру, які виражаються у:

- Фізичному болю: (при каліцтві, ушкодженні здоров'я).
- Душевних стражданнях: (приниження, втрата нормальних життєвих зв'язків, порушення приватного життя).
- Приниженні честі, гідності: та ділової репутації.

Підстави для відшкодування

- Неправомірні рішення, дії чи бездіяльність особи, органу влади, їх посадових осіб.

- Каліцтво, інше ушкодження здоров'я або смерть особи (зокрема, в ДТП, коли страхова виплачує 10% від суми виплати за шкоду здоров'ю).
- Порушення особистих немайнових прав (право на приватність, захист ділової репутації тощо).
- Порушення трудових прав, що призвели до страждань працівника (компенсується роботодавцем).

Моральна шкода може проявлятися по-різному. Для фізичних осіб це емоційні переживання, психологічний стрес, образи, наклеп, незаконне втручання в приватне життя або розголошення конфіденційної інформації.

Для юридичних осіб моральна шкода проявляється у втраті ділової репутації, погіршенні довіри партнерів та клієнтів, поширенні неправдивих відомостей про діяльність організації.

Незалежно від форми, моральна шкода є нематеріальним збитком, який важко виміряти в грошовому вираженні, але його наслідки можуть бути значними для особи чи організації.

Моральна шкода відшкодовується грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб, якщо інше не встановлено законом.

Якими є підстави і умови виникнення права на відшкодування моральної шкоди?

Єдиною підставою цивільно-правової відповідальності є скоєння цивільного правопорушення.

Право на відшкодування моральної шкоди виникає за наявності передбачених законом умов відповідальності за заподіяну шкоду (загальні умови). Це:

- а) наявність моральної шкоди як наслідку порушення особистих немайнових прав або посягання на інші нематеріальні блага;
- б) неправомірні рішення, дії чи бездіяльність заподіювача шкоди;
- в) причинний зв'язок між неправомірною поведінкою і моральною шкодою;
- г) вина заподіювача шкоди.

Законодавством не передбачена презумпція наявності моральної шкоди. Наявність моральної шкоди не визнана прямим наслідком кожної протиправної поведінки. А така презумпція має визначатися лише законом. Тому діє ст. 81 ЦПК України про загальний розподіл тягаря доказування.

Право на відшкодування моральної шкоди за нормами чинного законодавства не є матеріальною гарантією, оскільки жоден закон не встановлює імперативний обов'язок компенсації. Зазначене право на відшкодування — це процесуальна вимога надати можливість довести наявність шкоди, визначити її розмір та отримати через судовий розгляд цього питання відповідну компенсацію[15].

Відшкодування моральної шкоди здійснюється через цивільний процес на підставі позову потерпілого. Закон передбачає, що особа, права якої порушені, має право вимагати компенсації у розмірі, який відповідає ступеню заподіяної шкоди та обставинам справи. Суд при цьому враховує тяжкість наслідків, умисел або недбалість порушника, а також поведінку потерпілого після заподіяння шкоди.

Важливо зазначити, що компенсація моральної шкоди не залежить від наявності матеріальної шкоди, і її присудження можливе навіть за відсутності економічних втрат.

Процедура відшкодування передбачає подання до суду обґрунтованого позову, що підтверджує факт порушення прав та заподіяння моральної шкоди. Суд аналізує представлені докази та визначає розмір компенсації, виходячи з конкретних обставин справи.

Українська судова практика демонструє, що застосування комплексного підходу до оцінки моральної шкоди дозволяє ефективно відновлювати порушене благо та зменшувати негативний вплив порушень на потерпілого.

Відшкодування моральної шкоди виконує не лише відновлювальну, а й превентивну функцію. Воно стимулює дотримання правових та етичних норм, запобігає повторним порушенням і формує правосвідомість у суспільстві. Для юридичних осіб ефективно відшкодування моральної шкоди сприяє

збереженню репутації, відновленню довіри партнерів і мінімізації негативних наслідків неправомірних дій третіх осіб[8].

Таким чином, відшкодування моральної шкоди є важливим засобом цивільного права, який забезпечує охорону немайнових благ фізичних і юридичних осіб, сприяє відновленню порушених прав та формує дотримання законності і справедливості у суспільних та комерційних відносинах. Правильне застосування цього механізму дозволяє підтримувати баланс інтересів потерпілих і порушників та сприяє формуванню правової культури і відповідальності у суспільстві.

3.2. Судові та внесудові способи захисту.

Судові та внесудові способи захисту прав і законних інтересів є ключовими механізмами цивільного права, що забезпечують ефективне відновлення порушених благ фізичних та юридичних осіб. Ці способи захисту спрямовані на відновлення порушених прав, припинення неправомірних дій, а також на компенсацію завданих збитків, включаючи моральні та матеріальні втрати. Судові способи захисту передбачають звернення до органів судової влади з позовом про відновлення порушених прав або відшкодування заподіяної шкоди[6].

Вони мають універсальний характер і регламентуються нормами Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу та іншими законодавчими актами.

Судові механізми включають подання позову про відшкодування матеріальної шкоди, моральної шкоди, відновлення порушеного права, спростування недостовірної інформації, припинення порушень прав та застосування судових заборон[2].

Вони дозволяють забезпечити формальне відновлення прав, визначають обсяг компенсації та мають примусовий характер, що гарантує виконання рішень суду.

Внесудові способи захисту прав реалізуються без участі судових органів і включають різноманітні заходи, що спрямовані на попередження порушень, врегулювання конфліктів та відновлення порушених інтересів у позасудовому порядку. До внесудових методів відносяться, зокрема, переговори, медіація, арбітраж, звернення до контролюючих та регуляторних органів, внутрішні процедури організацій, такі як комісії з етики або внутрішні інспекції. Ці механізми дозволяють швидко та ефективно реагувати на порушення, уникати тривалих судових процесів та зменшувати витрати на захист прав.

Судові та внесудові способи захисту мають як спільні, так і відмінні риси. Обидва підходи спрямовані на припинення порушень, відновлення прав та компенсацію збитків[2].

Водночас судові методи характеризуються формалізованою процедурою, обов'язковою участю судових органів та офіційною фіксацією результатів, тоді як внесудові способи є більш гнучкими, добровільними та орієнтованими на врегулювання конфліктів без залучення суду.

Ефективність захисту залежить від правильного вибору способу реагування на порушення прав. В окремих випадках оптимальним є поєднання судових і внесудових методів, що дозволяє зменшити час і витрати на вирішення конфлікту та одночасно забезпечити офіційне відновлення прав. Наприклад, спершу може проводитися медіація або переговори для врегулювання спору, а у разі неефективності цих заходів звернення до суду забезпечує примусове виконання рішень і офіційне визнання порушення.

Захист прав через судові та внесудові механізми має не лише відновлювальний характер, а й превентивну функцію. Він стимулює дотримання законодавства та етичних норм, запобігає повторним порушенням і формує культуру правосвідомості серед фізичних та юридичних осіб. Для юридичних осіб ефективний захист через судові та внесудові методи дозволяє мінімізувати ризики для бізнесу, зберегти ділову репутацію та підтримати довіру партнерів і клієнтів[9].

Сучасна практика цивільного права показує, що внесудові механізми стають дедалі популярнішими через швидкість та економічну ефективність їх

застосування, особливо у випадках порушення ділової репутації, спірних договірних відносин або конфліктів у сфері послуг. Проте в складних або спірних випадках саме судовий захист забезпечує остаточне відновлення прав та офіційне визнання порушення, що є важливим для подальшої правозастосовної практики.

Отже, судові та внесудові способи захисту прав і законних інтересів є взаємодоповнюючими механізмами цивільного права. Використання їх у комплексі дозволяє ефективно відновлювати порушені права, компенсувати завдану шкоду та запобігати повторним порушенням, забезпечуючи баланс між інтересами фізичних і юридичних осіб та правовою системою в цілому.

3.3. Практика застосування цивільного законодавства та проблемні питання.

Практика застосування цивільного законодавства є однією з ключових складових правозастосовної діяльності в Україні, оскільки вона дозволяє оцінити ефективність законодавчих норм у реальних життєвих ситуаціях, виявити прогалини та суперечності в законі, а також визначити шляхи їх удосконалення.

Цивільне законодавство України спрямоване на забезпечення захисту прав і законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб, врегулювання майнових та немайнових відносин, визначення підстав для відповідальності та механізмів відновлення порушених прав.

Однією з важливих сфер цивільного законодавства є захист немайнових прав, таких як честь, гідність, особиста недоторканність та ділова репутація[8].

Судова практика свідчить про те, що українські суди все частіше стикаються з позовами про відшкодування моральної шкоди та захист ділової репутації. Такі спори можуть виникати як у звичайних цивільних відносинах, так і в сфері бізнесу, публічних виступів чи онлайн-комунікацій. У цих справах суди враховують широкий спектр обставин, включаючи характер і

масштаб порушення, його наслідки для потерпілого, умисел або недбалість відповідача, а також попередні дії сторін.

Проте практика застосування цивільного законодавства виявляє ряд проблемних аспектів. Однією з головних проблем є складність доведення моральної шкоди, оскільки немає універсальних критеріїв її оцінки, а наслідки можуть бути суб'єктивними і різнитися у різних людей. Наприклад, у справах про наклеп чи образу суди повинні оцінювати психологічний стан позивача, вплив на його соціальний статус і можливі економічні наслідки, що створює певну невизначеність у визначенні розміру компенсації.

Ще однією проблемою є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями відповідача та завданою шкодою. У складних ситуаціях, коли шкода виникла внаслідок низки факторів, довести прямий зв'язок між дією порушника і наслідком є вкрай важко. Це особливо актуально у випадках порушення ділової репутації юридичних осіб, де вплив недостовірної інформації на репутацію може мати опосередкований характер і проявлятися поступово, через кілька місяців або навіть років.

Іншою проблемою є неоднозначність законодавчих норм та їх трактування. Наприклад, положення щодо захисту ділової репутації юридичних осіб і моральної шкоди фізичних осіб іноді формулюються нечітко, що створює різні підходи у судовій практиці. Судді оцінюють докази з різною мірою суворості, що може призводити до різних рішень у схожих справах. Це створює ситуацію, коли відновлення прав та відшкодування шкоди стає непередбачуваним і залежить від суб'єктивного підходу конкретного суду.

Тривалість судових процесів та необхідність значних ресурсів є додатковими перешкодами для ефективного захисту прав. Розгляд справ у судах часто займає місяці, а іноді і роки, що знижує оперативність захисту та ускладнює відновлення порушених прав у реальному часі. Водночас великі витрати на юридичний супровід та судові збори можуть стати суттєвою проблемою для фізичних осіб або малих підприємств, обмежуючи доступ до правосуддя та створюючи нерівні умови між учасниками цивільних відносин.

Виникають нові види порушень прав, що також створює виклики для цивільного законодавства. Поширення неправдивої або наклепницької інформації в Інтернеті, кібербулінг, незаконне використання персональних даних, онлайн-втручання у господарську діяльність – усе це формує нові види спорів, для вирішення яких необхідне адаптоване законодавство та практика.

Судові органи часто мають справу із завданням оцінити масштаби шкоди, визначити відповідальність третіх осіб та розглянути специфіку онлайн-платформ, що ускладнює застосування традиційних норм цивільного права[8].

Водночас практика показує, що використання внесудових методів захисту прав набуває дедалі більшого значення. Медіація, арбітраж, переговори, внутрішні комісії організацій дозволяють швидко та ефективно вирішувати спори, мінімізувати фінансові та часові витрати, а також уникнути негативних наслідків для репутації сторін. Використання таких механізмів у поєднанні з судовим захистом забезпечує комплексний підхід до відновлення прав та компенсації шкоди.

Для підвищення ефективності цивільного законодавства важливим є вдосконалення норм щодо визначення моральної шкоди, уточнення положень про захист ділової репутації та формування єдиної судової практики. Методичні рекомендації для суддів, стандарти доказування та чіткі критерії оцінки шкоди сприятимуть підвищенню передбачуваності та справедливості рішень судів[8].

Також важливим є поєднання превентивних заходів і активного використання внесудових механізмів для забезпечення оперативного захисту прав.

Отже, практика застосування цивільного законодавства демонструє його здатність ефективно відновлювати порушені права фізичних і юридичних осіб, але одночасно виявляє низку проблемних аспектів, пов'язаних із доказуванням шкоди, встановленням причинно-наслідкового зв'язку, тривалістю судових процесів та специфікою новітніх порушень. Усунення цих проблем потребує вдосконалення законодавчих норм, уніфікації судової практики, а також

активного застосування внесудових та превентивних механізмів захисту, що забезпечить баланс між інтересами суб'єктів цивільних прав та правовою системою загалом.

ВИСНОВОК

Проведене дослідження підтвердило актуальність теми, оскільки ефективне застосування цивільного законодавства є ключовим елементом захисту прав фізичних та юридичних осіб в Україні. Особлива увага приділялася захисту немайнових прав, зокрема честі, гідності та ділової репутації, що є важливим аспектом забезпечення правової стабільності, соціальної справедливості та економічної безпеки суб'єктів права. Актуальність теми обумовлена зростаючим числом цивільних спорів, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди та захистом ділової репутації, особливо у сучасних умовах цифровізації суспільних відносин та поширення інформації в Інтернеті.

Мета роботи полягала у всебічному аналізі практики застосування цивільного законодавства, виявленні проблемних аспектів та формуванні пропозицій щодо їх подолання. Для досягнення цієї мети було поставлено завдання: охарактеризувати суб'єктів цивільного права та їх правоздатність, визначити види порушень та способи відшкодування шкоди, проаналізувати судові та внесудові механізми захисту, а також розглянути проблеми доказування моральної та матеріальної шкоди в реальній практиці.

Об'єктом дослідження виступало цивільне законодавство України та його правозастосування, а предметом – механізми захисту порушених прав фізичних і юридичних осіб, проблеми встановлення вини та причинно-наслідкового зв'язку, а також ефективність судових та внесудових способів захисту.

Методологія дослідження включала системний підхід, порівняльно-правовий аналіз, аналітичний та комплексний методи. Використання цих методів дозволило всебічно оцінити норми цивільного законодавства, дослідити судову практику, виявити недоліки та проблеми правозастосування, а також запропонувати рекомендації щодо вдосконалення законодавства. Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України,

наукові публікації, коментарі до Цивільного кодексу, матеріали судової практики та спеціалізовані джерела з цивільного права.

У ході дослідження було встановлено, що цивільне законодавство України має широкий арсенал механізмів для захисту порушених прав, однак на практиці часто виникають проблеми, пов'язані з доказуванням шкоди, визначенням її розміру, встановленням причинно-наслідкового зв'язку та неоднозначністю судової практики. Зокрема, у справах про відшкодування моральної шкоди суди стикаються з труднощами у визначенні суб'єктивного впливу порушення на потерпілого, оцінки його психологічного стану та соціальних наслідків.

Для юридичних осіб особливе значення має захист ділової репутації, де шкода часто має економічний і репутаційний характер, проявляючись поступово та опосередковано.

Практика показує, що комплексне використання судових і внесудових способів захисту є найбільш ефективним. Судові способи дозволяють офіційно встановити факт порушення прав і відшкодувати шкоду, а внесудові – швидко врегулювати спір, мінімізувати витрати сторін та уникнути негативних наслідків для репутації. Активне застосування медіації, арбітражу, переговорів та внутрішніх органів контролю дозволяє зменшити навантаження на суди та підвищити оперативність захисту прав.

Дослідження також виявило, що правозастосовча практика потребує уніфікації та стандартизації. Різне трактування норм цивільного законодавства суддями, недостатньо чіткі критерії оцінки моральної шкоди та неоднакові підходи до визначення причинно-наслідкового зв'язку створюють непередбачуваність рішень, що знижує ефективність захисту прав[9].

Водночас розвиток цифрових технологій та поширення онлайн-платформ формує нові типи правопорушень, які потребують адаптації існуючих норм, зокрема у сфері інформаційного права та захисту персональних даних. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що ефективність цивільного законодавства значною мірою залежить від поєднання законодавчих норм та практики їх застосування. Вдосконалення

законодавства, чіткіші критерії оцінки моральної шкоди, уніфікація судової практики та активне використання внесудових механізмів забезпечують баланс між правами та обов'язками сторін, підвищують ефективність захисту порушених прав і сприяють зміцненню правової культури в суспільстві.

Отже, проведені дослідження підтвердило, що цивільне законодавство України має необхідні механізми для захисту прав фізичних і юридичних осіб, але для досягнення більшої ефективності необхідне вдосконалення норм, стандартизація судової практики та розвиток внесудових способів врегулювання спорів. Це дозволить не лише підвищити справедливість рішень, а й забезпечити своєчасний захист прав, що є важливим чинником соціальної стабільності та правової безпеки в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антипов, В. М. Цивільне право України: загальна частина. – К.: Юрінком Інтер, 2020. – 512 с.
2. Бондаренко, С. П. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації. – Харків: Право, 2018. – 368 с.
3. Власенко, О. П. Цивільне право України: захист немайнових прав. – Одеса: Фенікс, 2022. – 280 с.
4. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР.[Електронний ресурс] – Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр>
5. Ковальчук, О. І. Порухення немайнових прав та їх відновлення: судова практика. – Львів: Видавництво ЛНУ, 2019. – 224 с.
6. Мельник, Т. В. Захист ділової репутації юридичних осіб у цивільному праві. – К.: Наук. думка, 2021. – 256 с.
7. Романюк, В. А. Проблеми доказування шкоди у цивільному праві. – Київ: Наука і право, 2021. – 224 с.
8. Петров, М. І. Порухення ділової репутації та цивільно-правові наслідки. – Львів: Видавництво ЛНУ, 2020. – 198 с.
9. Сидоренко, П. М. Внесудові способи захисту цивільних прав: медіація та арбітраж. – К.: Центр правової освіти, 2019. – 192 с.
10. Стефанчук, Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) [Текст] : монографія / Р. О. Стефанчук ; відп. ред. Я. М. Шевченко. - Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2007. - 626 с.
11. Судова практика Верховного Суду України у цивільних справах [Текст] / упоряд. А. Г. Ярема, Л. В. Сидорова ; за заг. ред. А. Г. Яреми. - К. : Концерн "Ін Юре", 2007. - 960 с.
12. Цивільне право України [Текст] : підручник : у 2 кн. Кн. 1 / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. - К. : Юрінком Інтер, 2004. - 736 с.

13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

15. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

16. Шевченко, І. В. Судова практика з питань моральної шкоди та відшкодування немайнових втрат. – Харків: Юридична практика, 2020. – 304 с.